

AZƏRBAYCANIN QƏRB REGIONUNDA MƏRMƏR İSTEHSALI

Adıgözəlova Sədaqət Yaqub qızı, Əzimova Əsli İsa qızı

Mehdiyeva Səbinə Rəsul qızı

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi “Aqrar problemlər” İnstitutu
eltnaqrarproblemler@gmail.com

Xülasə: Məqalədə qeyd olunur ki, Qərb regionu Azərbaycanın faydalı qazıntıları ilə zəngin bölgəsindən biridir. Dəmir filizi, alunit, əhəngdaşı, mərmər, gips, seolit, sement xammalı regionun əsas yeraltı sərvətlərindəndir. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif təbii sərvətlərlə zəngin olan Daşkəsənə Azərbaycanın Uralı deyirlər.

Məlumdur ki, mərmərə tələbat dünyada ən qiymətli tikinti materialları kimi çox yüksəkdir. Məqalədə Respublikamızın Qərb regionunda Daşkəsən, Ağdam, Əmirvar, Bağırsaq, Qonqur mərmər və mərmərləşmiş əhəngdaşı yataqları araşdırılır.

Açar sözlər: Qərb regionu, faydalı qazıntılar, mərmər, mərmərli əhəngdaşı.

Ключевые слова: Западный регион, полезные ископаемые, мрамор, мрамор изованный известняк.

Key words: Western region, minerals, marble, marbled limestone

Qərb regionu Azərbaycan Respublikasının qərb hissəsində, Kiçik Qafqaz sıra dağlarının şimal yamaclarında yerləşir. Qərb regionuna respublika tabeliyində olan Gəncə və Naftalan şəhərləri və Qazax, Tovuz, Ağstafa, Şəmkir, Gədəbəy, Daşkəsən, Göygöl, Samux və d. rayonlar aiddir. Qərb regionu Azərbaycanın faydalı qazıntıları ilə zəngin regionlarından biridir. Burada demək olar ki, bütün faydalı qazıntılara təsadüf edilir. Rayonun əsas faydalı qazıntıları dağətəyi zonada yerləşir. Dəmir filizi, alunit, əhəngdaşı, mərmər, gips, seolit, sement xammalı regionun əsas yeraltı ehtiyatlarındandır.

Gəncə şəhəri Qərb regionunun əsas mədəni-iqtisadi mərkəzidir. İqtisadi və sosial-mədəni potensialına görə, Abşeron iqtisadi rayonundan sonra respublikada ikinci yeri tutur. Respublikada istehsal olunan sənaye məhsulunun 12-13 %-i bu şəhərin payına düşür və sənayesi çoxsahəli quruluşa malikdir. Bu regionunda istehsal olunan xalçalar, şərab, konyak, mərmər dünyanın bir sıra ölkələrində özünə layiqli yer tutur.

Mərmər (lat. marmor; yun.— "parlayan daş", "daş qayması") — əhəngdaşı və dolomitlərin metamorfizmə uğraması (yenidən kristallaşması) nəticəsində əmələ gələn xırda, orta və iridənəli kristallıq süxur. Tərkibində kvars, xalsedon, hematit pirit və s. mineralların, həmçinin üzvi birləşmələrin qatışıqları olur. Həcm çəkisi 2,65-2,90, sıxlığa davamlığı 500-2500 kq/sm², rəngi qatışıqlardan asılı olaraq müxtəlifdir. Xırdaənəli növləri daha davamlıdır.

Azərbaycanın Qərb regionunda yerləşən **Daşkəsən rayonu** təbii sərvətinə görə olduqca zəngindir. Sovet İttifaqı dövründə Daşkəsənin strateji məhsulları olan dəmir filizi, aluminium, kobalt, mərmər və s. məhsullarının istismarı üçün xeyli iş aparılmışdır. Təsadüfi deyil hər bir dağı müxtəlif təbii sərvətlərlə zəngin olan Daşkəsəni Azərbaycanın Uralı adlandırmışlar. Daşkəsən öz strateji məhsulları ilə yenə də məşhurdur. Daşkəsən dağlarında qızıl, mis, kobalt, zəy, aluminium, dəmir filizi, əhəng daşı, qranit və mərmər və s. kimi çox faydalı filiz yataqları var. Bu iqtisadi rayonunun müstəsna dərəcədə əlverişli təbii şəraiti, coğrafi mövqeyi və müxtəlif mineral-xammal ehtiyatları burada güclü ərazi istehsal kompleksinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Bildiyimiz kimi, 90-cı illərdə müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş Azərbaycan, xaotik sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətdən dinamik sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədər çətin və şərəfli yol keçərək böyük nailiyyətlərə imza atmışdır. Bu müddət ərzində tamamilə yeni siyasi

DOI:10.30546/gdu.2023.52-56

və iqtisadi sistem qurulmuş və sürətli inkişaf təmin olunmuşdur. Müstəqilliyin ilk illərində obyektiv və subyektiv səbəblərdən yaranmış dərin böhran, xüsusilə də ölkənin 20 faiz ərazisinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi, bir milyondan artıq soydaşımızın doğma yurd-yuvasından didərgin düşməsi sosial-iqtisadi böhranı daha da dərinləşdirərək ölkə iqtisadiyyatını idarə olunmaz vəziyyətə gətirmişdi. Sənaye məhsulunun istehsalı bu dövrün ilk illərində sürətlə aşağı düşməyə başlamışdır. Yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə aparılan köklü islahatlar qısa müddətdə öz səmərəsini verdi. Yeni qanunvericiliyin, büdcə, vergi, bank-maliyyə sisteminin formalaşdırılması, aqrar islahatların həyata keçirilməsi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, neft strategiyası, ixrac marşrutlarının diversifikasiyası, neft gəlirlərindən səmərəli istifadə, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya və digər sahələrdə islahatlar məhz bu dövrdə aparılmışdır.

Məlum olduğu kimi, mərmər - tələbatı daima artan ən qiymətli tikinti materiallarından biridir. Mərmər rəngarəngliyi, yüksək bərkliyi ilə seçilir. İstehsalatda mərmər qırıntılarından da istifadə edilir. Lakin, yerli mərmər ehtiyatlarından istifadə səviyyəsi hələ də müasir tələblərə uyğun gəlmir.

Mərmərə oxşar süxur yataqları və mərmər Qərb regionunda dağ və dağətəyi zonalarında yerləşir. Onların ümumi ehtiyatı 100 milyon tonu ötüb keçir. Həmin yataqların əksəriyyəti əlverişli nəqliyyat yollarına malik zonələrdədir. Onların müasir tələblərə uyğun səviyyədə mənimsənilməsi ölkənin mərmərə olan tələbatının xeyli hissəsinin ödənilməsinə köməklik göstərə bilər (1, 34).

Respublikamızda mərmər və mərmərləşmiş əhəng daşları Qərb regionunda Daskəsən və Ağdam ərazilərinə yayılıb. Hələ orta əsrlərdə bu ərazidə mərmərləşmiş ağ əhəng daşlarından, Daşkəsən mərmərindən, Böyük Qafqazın cənub və şimal –şərq yamacındakı əhəng daşlarından istifadə edilirdi (5, 22). Daşkəsən mərmərləşmiş əhəngdaşı yatağı 1968-ci ildə kəşf olunub. Yataq istismar olunur. 1980-ci il üçün qalıq ehtiyatı $A+B+C_1$ üzrə 957 min m^3 -dir. Ehtiyatın artırılması etimalı böyükdür. Standart blokun pilləyə alınması 39,7% təşkil edir. $5m^3$ blokdan 79, 35 m^3 standartda uyğun bəzək plitələr kəsmək olar. Bu plitələrin qalınlığı 20-25 mm, ölçüsü 200x400 mm, $1m^3$ kütlədən 15,87 m^2 plitə alınır. Əhəngdaşı yaxşı cilalanır və güzgü kimi hamar olur (2, 65).

Qərb regionunda Daskəsən mərmər yatağından başqa Əmirvar mərmər yatağı, Bağıracaq sahəsi, Qonqur mərmər təzahürü var ki, burada mərmər xammalına rast gəlinir.

Yataq Şəmkirçayla Qoşqarçayın su ayrıcının qərb yamacında, Əmirvarçayın sağ qolu olan Ağdaşınçayın sağ yamacında 1707,0 m. yüksəkliyindən 4,5 km. cənub-qərbdə yerləşir. Yatağın $B+C_1$ kateqoriyası üzrə ehtiyatı 3,092 mln. ton hesablanmışdır. Əmirvar mərmər yatağı Şəmkirçayla Qoşqarçayın su ayrıcının qərb yamacında, Əmirvarçayın sağ qolu olan Ağdaşınçayın sağ yamacında, 1707,0 m yüksəkliyindən 4,5 km. cənub-qərbdə yerləşir. 1978-ci ildə Əmirvar sahəsində 4 kv. km. ərazidə mərmər xammalına 1:10000 miqyasında axtarış işləri aparılmışdır. Aparılmış işlərin nəticəsini nəzərə alaraq 1980-1982-ci illərdə burada ilkin və dəqiq kəşfiyyat işləri aparılmış və nəticədə Əmirvar yatağının $B+C_1$ kateqoriyaları ilə 3,092 mln. m ehtiyatı hesablanmışdır. Hal hazırda bu yataqda müxtəlif Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyətlər tərəfindən istismar işləri aparılır.

Bağıracaq sahəsi Tərtər çayının sağ sahilində qarışdığı yerdən 300 m. yuxarıda 500 m.-lik məsafədə yayılıb. Bulağın hər iki sahilində çöküntü yatımları əmələ gətirən (tutqun-boz, layvari, eosən yaşlı silisumlaşmış alevrolitlər və dördüncü dövr yaşlı andezit-bazaltlar) travertin və travertin brekçiyaları aşkar edilib. Sahə mərkəzi hissədə qalınlığı 1,5-2 m.olan travertin brekçiyaları ilə örtülüdür. Mərmər oniksi ölçüləri 32-33 m. x 20-25 sm. olan laydan ibarətdir, sahəsi 610 m.-dir. Lay qalınlıqları 10-20 sm.-dən 80 sm.-ə qədər olan ayrı-ayrı təbəqələrdən ibarətdir. Oniks nazik kristallik monomineral strukturaya malikdir. 4-5

DOI:10.30546/gdu.2023.52-56

mm qalınlıqlı lövhələrdən işıq keçir. Əksər hallarda tutqun-sarı, ağ və yaşıl rəngləri, nadir hallarda isə cəhrayı və qırmızı rəngləri qeyd edilir.

Qonqur mərmər təzahürü Cəmilli və Lev çaylarının suayrıcı silsiləsindən 1,1 km. yuxarıda 2538 km. yüksəklikdə yerləşir. Təzahür 1976-cı ildə M. Ç. Nağıyev və M. Y. Cümşüdoğru tərəfindən axtarış işləri zamanı aşkar edilmişdir. Hər bir növün keyfiyyətini öyrənmək məqsədilə ümumi və filiz nümunələri götürülüb, xammalın təqribi ehtiyatı hesablanmışdır. Mərmər oniks damar və damarcıqlar şəklində brekçiyalı serpentinitlərdə yerləşirlər. Filizləşmə zonasının sahəsi 0,2 km -ə yaxındır. Damarların hamısı en istiqamətli tektonik qırılmalarla əlaqəlidir. Qalınlığı 0,2-0,6 m. olan bəzi kütlə hissələri 50-60 m. məsafədə izlənilir, bəzi yerlərdə ölçüsü 1,5x0,7 m olan şişmələr əmələ gətirirlər. Burada çox sayda oniks damarları tədqiq edilib. Onların arasında ən yüksək keyfiyyətli xammal kimi və emal üçün əlverişli olan 5 damar müəyyən edilib. Ağ, ağ-yaşıl, açıq yaşıl rəngləri var. Əyri-dalğalı zolaqlı cizgilərə malikdir. Qalınlığı 2-3 sm. olan lövhələrdən işıq keçir. Şüşəyə bənzər tutqun parıltısı var, sınması qeyri-düzgündür. Güzgüyə bənzər cilalanmaq xüsusiyyəti var. Orta faydalı qazıntılılığı 65%-dir (3, 107 səh.).

“Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nda regionların təbii mineral ehtiyatlarından kompleks istifadənin strateji istiqamətləri göstərilmişdir. Bu problemlərin həlli respublika iqtisadiyyatının və regionların sosial-iqtisadi inkişafında yeni bir mərhələdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikanın təbii xammal ehtiyatlarının kompleks istifadə edilməsinin əhəmiyyəti olduqca vacib problemlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin həyata keçirdiyi uzun müddətli iqtisadi inkişaf strategiyası ölkənin regionlarının davamlı və tarazlı inkişafının təmin olunmasını, o cümlədən yerlərdə dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat, yüksək standartlara cavab verən sosial rifah, təbii resursların səmərəli istifadəsini və ətraf mühitin etibarlı mühafizəsini təmin edən ekoloji təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılmasına imkan verən əlverişli mühit yaratmaq məqsədini daşıyır.

Respublika təbii ehtiyat potensialının, o cümlədən mərmər daşı yataqlarının müasir şəraitdə dəyərləndirilməsi həm ümumi, həm də Qərbi regionu üçün səmərəliliyinin müəyyənəndirilməsi baxımından olduqca vacibdir.

Təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək üçün onlar təsərrüfata yararlılıq cəhətdən qiymətləndirilməlidir. Bunun üçün ehtiyatların cəmlənməsi; keyfiyyət tərkibi; məhsul hasilatına çəkilən xərclər; regionun məskunlaşması və mənimsənilməsi; nəqliyyat şəraiti və xərci; ətraf mühitin mühafizəsi imkanları və s. şərtlər nəzərə alınır.

Təbii resursların iqtisadi qiymətləndirilməsi ayrı-ayrı təbii resursların qiymətli və xeyrli istehlak xüsusiyyətlərinin pulla ifadəsidir və üç metodla həyata keçirilir:

- Xərc (təbii resursların qiymətləndirilməsinə və onların istifadəsinə çəkilən xərclərə görə aparılır);
- Renta (ayrıca təbii resurslardan alınan effektdə görə qiymətləndirmə);
- Qarışıq (təbii resursların istifadəsinə görə xərclər və onların istifadəsindən alınan effektdə görə qiymətləndirmə).

Müasir şəraitdə ehtiyatı tükənən, istismarı və hasilatı bahalaşan ilkin və təkrar xammal məhsullarına tələbat artır. Bu tələbatın iqtisadi-ekoloji baxımdan sərfəli istifadəsi elm və texnikanın tətbiqi ilə, təkrar xammal məhsullarının tam komplekslik emalı ilə istifadəsini təmin edir. Bunun vacibliyi ondan irəli gəlir ki, istifadə olunan ilkin, təkrar materialların istismarında, emalında faydalı əmsal artırılır, iqtisadi-ekoloji zərərləri aradan qaldırır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı mütərəqqi texnoloji üsulların şəraitində xammaldan elementlərin tam çıxarılması və emalı mümkün deyil. Bu baxımdan istifadəyə

DOI:10.30546/gdu.2023.52-56

məruz qalan hər iki sərvət növündə iqtisadi qiymətləndirməyə ehtiyac duyulur. İlk və təkrar xammalların tərkibindən çıxarılan faydalı elementlərin pul vahidi ilə qiymətləndirməni aşağıdakı düsturda vermək olar:

$$M_n = Y (ax-Si-hi-ix)$$

Burada

M_n – təmiz məhsul (gəlir) man ;

Y – faydalı elementlərin ümumi miqdarı, man;

Si – saflandırma prosesində itkilərin miqdarı , man;

hi – hasilat prosesində itkilərin miqdarı, man;

ix – istimsar və istehsalat xərcləri, man (4, 122).

Faydalı elementlərin çıxarılmasının optimal səviyyəsinə uyğun əmək, material, pul xərcləri də artır. İqtisadi-ekoloji baxımdan xammalın istifadə əmsalının artırılması mühüm tədbirdir. İlk və təkrar xammal materialların emalında, metal, qeyri-metal məhsulların alınmasında ümumi məhsula görə alınan faktiki məhsulların dəyəri iqtisadi səmərənin nəticəsidir. Onların istifadə əmsalı istehsalın səmərəsi ilə ölçülür. Buna görə komplekslilik səviyyəsinin ilk emal proseslərində axtarmaq düzgün deyil. Ona görə ki, istehsal prosesi başa çatmadan faydalı elementlərin çıxarılmasının səmərəsini təyin etmək mümkün deyil. İstehsal prosesi başa çatdıqdan sonra hazır məhsulların alınmasının səmərəliliyi, xammal emalının komplekslilik səviyyəsini müəyyən edə bilər.

Hal-hazırda Respublikamızda **Akkord mərmər qranit məhdud məsuliyyətli cəmiyyəti** şirkətində müxtəlif növ mərmər, qranit və travertindən bordür, kub daşlar, platforma üzülkləri, üzülklər, pəncərə eşikləri və pilləkənlər üçün daşlar kimi məhsulları istehsal edir. Şirkət yerli ağılaya və Daşkəsən mərmərindən xammal kimi istifadə edir.

2010-cu ildən Accord Mramor Granite MMS Accord Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin bir hissəsidir və 2014-cü ildən şirkətdən ayrılaraq müstəqil fəaliyyətə başlayıb. Həmçinin Şirkət İtaliya, İspaniya, Braziliya, Çin, Norveç, Rusiya, Türkiyə və İran və Hindistan kimi ölkələrdən gətirilən hər növ və ölçüdə mərmər, qranit və travertindən istehsal olunmuş məhsulları əhaliyə təqdim edir.

Əsrin müqaviləsi çərçivəsində Azərbaycan neftinin dünyaya ixrac edən Regiondan keçən Bakı-Tiflis-Ceyhan boru xətti Qərb regionu Gəncə, Göy-göl, Şəmkir, Ağstafa, Qazax rayonlarından keçir və bu da həmin rayonların sosial-iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərir. Eyni zamanda nəqliyyat sektoru bu iqtisadi regionunun sosial-iqtisadi inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, Gəncə, Ağstafa və Naftalan hava limanlarının fəaliyyət göstərməsi Qərb regionu üçün ölkə daxili və beynəlxalq əlaqələr baxımından açıq edir.

Ədəbiyyat

1. Əkbərova S. N. «Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun təbii resurs potensialının ekoloji-iqtisadi qiymətləndirilməsi» mövzusunda dissertasiya.-Bakı, 2017.
2. İsmayılov C.İ. Azərbaycanın mineral xammal yataqlarının sənaye genetik tipləri, iqtisadi və ekoloji qiymətləndirilməsi. Bakı, 2009
3. Elnur İbiş oğlu Səfərov. Kiçik Qafqazın faydalı qazıntı yataqları. “Apostrof” Çap Evi. Bakı, 2012. 120 səhifə
4. N.A.Babaxanov, N.Ə.Paşayev. Azərbaycan Respublikasının təbii ehtiyat potensialının təsərrüfat baxımından qiymətləndirilməsi və ərtaf mühitin mühafizəsi, BDU, “Xəbərlər”, Təbiət elmləri seriyası, 2007, №3
5. Sultanov Ə.C. Azərbaycanda faydalı qazıntılar xəzinəsidir.Bakı: Elm, 1973, 35səh.

ПРОИЗВОДСТВО МРАМОРА В ЗАПАДНОМ РЕГИОНЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

*Адыгезалова Садагат Ягуб кызы, Азимова Асли Иса кызы
Мехтиева Сабина Расул кызы*

Резюме

В статье отмечено, что Западный регион является одним из богатых полезными ископаемыми регионов Азербайджана. Железная руда, алунит, известняк, мрамор, гипс, цеолит, цементное сырье относятся к основным подземным ресурсам экономического района. Не случайно, Дашкесан, богатая разнообразными природными ресурсами, называют Уралом Азербайджана.

Известно, что спрос на мрамор высок, так как является одним из самых ценных строительных материалов в мире. В статье исследованы месторождения мрамора и мраморизованного известняка Дашкесана, Агдама, Амирвара, Багирсага, Гонгура Западного региона нашей Республики.

MARBLE PRODUCTION IN THE WESTERN REGION OF AZERBAIJAN

*Adygezalova Sadagat Yagub, Azimova Asli Isa
Mehdiyeva Sabina Rasul*

Summary

The article notes that the Western region is one of the mineral-rich regions of Azerbaijan. Iron ore, alunite, limestone, marble, gypsum, zeolite, and cement raw materials are among the main underground resources of the economic region. It is no coincidence that Dashkesan, rich in various natural resources, is called the Urals of Azerbaijan.

It is known that the demand for marble is high, as it is one of the most valuable building materials in the world. The article examines the deposits of marble and marbleized limestone of Dashkesan, Agdam, Amirvar, Bagirsag, Gongur in the Western region of our Republic.

*Rəyçi: Aqrar Problemlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Babayeva Aygün Dilən qızı
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin Aqrar Problemlər İnstitutunun Aqrobiznes və
Menecment şöbəsinin 08.09.2023-ci il tarixli iclasının №15 protokolu.
Daxil olma tarixi 12.09.2023-cü il*